

Araştırma Makalesi / Research Article

Comparison of Turkish Dictionaries in Terms of Word Stress

Türkçe Sözlüklerin Sözcük Vurgusu Bakımından Karşılaştırılması*

Safa Çelebi**

Muhsine Börekçi***

Geliş / Received: 05.01.2020

Kabul / Accepted: 10.03.2020

ABSTRACT: In Turkish grammar books and pronunciation dictionaries, it is stated that the word stress in Turkish is usually in the last syllable and there are sometimes inconsistencies in the examples given for the exceptions. This situation causes dictionary users, especially learners Turkish as foreign language, to experience conflicts. In this study, it is aimed to determine consistency of Turkish words in terms of emphasis according to word types. In the research in which descriptive method was used, scanning model “aiming to describe an existing state as it has existed” was used. The sample of the study consists of 300 simple, 100 derivative and 100 compound word with more than 500 syllables. It is considered that these words are found in TDK Turkish Dictionary (TS), Audio Turkish Dictionary (STS) and Spoken Language and Dictionary of Turkish Articulation (KDTSS) and to be one of the most frequent words in the Written Turkish Word Frequency Dictionary. Articulations of the words with accent places in ”KDTSS” and “TS” were downloaded and recorded from STS. The recorded articulations were analyzed in terms of fundamental frequency (F0) with Praat 6.0.12 program and the stress of the words were determined at the level of the syllable. The results of the study showed that the consistency rate of the three dictionaries was low (45.8%). In addition, it has been revealed that there are pronunciation errors in STS in terms of accent.

Keywords: Accent, TDK Audio Turkish dictionary, TDK Turkish dictionary, Spoken Language and Dictionary of Turkish Articulation

ÖZ: Türkçe dil bilgisi kitaplarında ve telaffuz sözlüklerinde Türkçede sözcük vurgusunun genellikle son hecede olduğu belirtilmekte, istisnalar için verilen örneklerde kimi zaman tutarsızlıkların olduğu görülmektedir. Bu durum sözlük kullanıcılarının özellikle de Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin çelişki yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu çalışmada, Türkçe sözlüklerin vurgu bakımından tutarlılık durumlarının sözcük türlerine göre tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Betimsel yöntemin kullanıldığı çalışmada “var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini birden fazla heceli 300 basit, 100 türemiş ve 100 birleşik olmak üzere toplam 500 sözcük oluşturmaktadır. Bu sözcüklerin TDK Türkçe Sözlük (TS), Sesli Türkçe Sözlük (STS) ve Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü’nde (KDTSS) bulunması ve Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü’nde en sık geçen sözcüklerden olması göz önünde bulundurulmuştur. “KDTSS”de ve TS’de vurgu yerleri belirlenen sözcüklerin sesletimleri, STS’den indirilip kaydedilmiştir. Kaydedilen sesletimler Praat 6.0.12 programıyla temel frekans (F0) bakımından çözümlenerek sözcüklerin vurguları seslem düzeyinde tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, üç sözlüğün genel vurgu tutarlılık oranının düşük (%45,8) olduğunu göstermiştir. Ayrıca STS’de vurgu bakımından sesletim hatalarının olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar sözcükler: Vurgu, TDK sesli Türkçe sözlük, TDK Türkçe sözlük, konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü

* Bu makale 3-4 Kasım 2015’te İstanbul’da düzenlenen “II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu”nda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, safa.celebi@omu.edu.tr

*** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, mborekci@atauni.edu.tr

Giriş

Vurgu “bir hecenin ötekilere karşı aldığı durum; bir hecenin öteki veya ötekilerden daha fazla belirtilmesi” (Üçok, 2007: 126); “sesin yeğinliğine bağlı olarak belli bir birimdeki bir seslemin öbürlerine oranla daha baskılı ve belirgin söylenmesi” (Vardar, 2001: 110) şeklinde tanımlanmaktadır. Her dilin kendine özgü ses dizimi ve vurgu düzeni vardır. Dilin yapısına uygun olarak gelişen parçalarüstü birimler de farklı işlev ve biçimlerde kullanılır ve belirli kurallarla birden fazla sesleme sahip sözcüklerin bir seslemi vurguyu üzerinde taşır. Fince, Çekçe, Macarca, Fransızca gibi dillerde vurgunun yeri değişmezken; Türkçe, İspanyolca, İtalyanca, İngilizce gibi dillerde ise vurgu değişken bir görünüm sergilemektedir (Ergenç, 2002). Bu değişkenlik kimi araştırmacılarca düzensizlik olarak nitelendirilse de Börekçi (2005), Türkçede vurgulama sisteminin düzensiz değil değişken nitelikte olduğunu vurgulamakta; vurgunun, Türkçenin değişken söz dizimi yapısına uygun olarak anlam ayırıcı bir işlev üstlendiğini ifade etmektedir. Ergenç (2002) de Türkçenin bağlantılı bir dil olduğunu belirtmekte, ad ya da eylem köküne eklenen eklerin taşıdıkları özellikler nedeniyle vurgunun yerinin belirlenmesinde önemli işlevleri olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bilgilerden sözcüklerin vurgularının belirlenmesinde seslem yapısının yanında işlevin de ön planda tutulması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

Türkçenin vurgu düzeni ile ilgili alan yazın incelendiğinde Türkçede vurgunun genellikle son seslemde olduğu fakat bunun bazı istisnalarının bulunduğu araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir (Ergenç, 2002; Üçok, 2007). Bu istisnalar örneklerle açıklandığında ise bir sözcüğün vurgu yerinin farklı nedenlerle farklı yerlerde gösterildiği göze çarpmaktadır: Üçok, “*Zonguldak*” örneğini vererek yer adlarında vurgunun ilk hecede olduğunu ifade ederken, Ergenç 2002 yılında Türkiye Türkçesindeki sözcüklerin ölçünlü söyleyişleriyle vurgularını göstermek amacıyla hazırladığı ve ilk söyleyiş sözlüğü olma özelliği taşıyan “Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü”nde “*Zonguldak*” sözcüğünde vurgunun ikinci seslemde (“*gul*”) olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Demircan (2013) Fransızcadan dilimize geçen “*abone*” ve “*dekolte*” sözcüklerinde vurgunun ikinci seslemde (“*bo*”, “*kol*”) olduğunu belirtirken, Ergenç, “KDTSS”de bu iki sözcüğün vurgusunu son seslemde (“*ne*” ve “*te*”) göstermektedir. Vurgu düzenini Türkçenin ses dizimi, söz dizimi ve sözcük türleri ile ilişkilendiren Börekçi (2005) ise vurgu farklılıklarının ‘istisna’ olmadığını; işlevsel ve nedenli olduğunu belirtmekte, sözcük türünün ve sözcüğün bağlam içindeki görevinin de vurgu farklılığına neden olduğuna dikkat çekmektedir. Bu durumda söyleyiş sözlükleri hazırlanırken ya da sözcük vurguları belirlenirken iki farklı işlevle kullanılan sözcüklerin farklı biçimlerde vurgulandığı belirtilmelidir.

Şimdi (şu anda=zaman ismi) çalışıyorum. *Şimdi* (hemen=zarf) geliyorum.

Türkçenin söz varlığının sesletim ve yazım özelliklerini ortaya koyan sözlüklerde de vurgu farkının değer farkı yarattığı göz ardı edilmektedir. Örneğin, “*ağaçkakan*” birleşik sözcüğünün vurgusu Türkçe Sözlük’te ilk sözcüğün son sesleminde (“*ğaç*”), KDTSS’de ise ikinci sözcüğün son sesleminde (“*kan*”) belirtilmektedir. Bu örnekler sözcük vurgularının belirtilmesinde karmaşa yaşandığını göstermekle kalmayıp bu gösterenin gösterileniyle ilişkisinde vurgunun işlevinin sezdirilememesi sonucuna ve Türkçede vurgunun belirsiz ve düzensiz olduğu yanılığısına yol açmaktadır. Birinci örnekte anlamdan bağımsız bir öbek

vurgusu belirtilirken ikinci örnekte ağaçkakanı diğer kuşlardan ayıran niteliğin vurgulandığı görülmektedir.

Söyleyiş sözlüklerinde yer alan sözcükler seslendirilirken seslerin doğru boğumlanmasına dikkat edildiği kadar sözcük vurgularının da doğru yerlerde oluşturulması konusunda özen gösterilmesi gerekmektedir. Bunun için de aynı sözcüğün farklı vurgularının farklı görev ve değer üstlendiği sezdirilmelidir. Sözlüklerde sözcüklerin telaffuzu için belirtilen vurgu işaretleri ile sözcüklerin sesletimleri arasında bir uyumun bulunması, sözlük kullanıcılarının sözcükleri doğru söyleyiş ve vurguyla seslendirmeyi öğrenmelerine katkı sağlayacaktır. Türkçe sözcüklerin vurgularının belirtildiği hem dil bilgisi ile ilgili kaynak eserlerde hem de sözlüklerde, tutarsızlıkların bulunması sözlük kullanıcılarının özellikle de yabancı uyruklu öğrencilerin karmaşa yaşamalarına sebep olabileceği düşünülmektedir. Gerek dil bilgisi ile ilgili kaynak kitaplarda gerekse telaffuz sözlüklerinde bu durumu yansıtabilecek çelişkili ifadeler yer almaktadır. Bu durum da sözlüklerde belirtilen vurgu tutarlılığını araştırma gerekliliğini doğurmuştur. Bu çalışmada Türkçe sözlüklerin sözcük türlerine göre vurgu bakımından tutarlılık durumları nedir sorusuna yanıt aranmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Türkçe sözlüklerin vurgu bakımından tutarlılık durumlarının sözcük türlerine göre tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda sözlüklerde tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma,

- *Türkçe Sözlük, Sesli Türkçe Sözlük ve Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü* ile
- Sözlüklerde yer alan ve *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*'nde geçen 500 sözcükle sınırlandırılmıştır.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilerek araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, verilerinin toplanma ve değerlendirilme süreci açıklanmıştır.

Araştırmanın Modeli

Türkçe sözlüklerin sözcük vurgusu bakımından tutarlılık durumlarını ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmanın yöntemi olayları ve olguları doğal koşulları içinde incelemeyi hedefleyen betimsel yöntemdir. Araştırmada var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Karasar, 2009: 77).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini *Türkçe Sözlük (TS)*, *Sesli Türkçe Sözlük (STS)* ve *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*'nde (*KDTSS*) yer alan tüm sözcükler; örneklemini ise

“Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü”nde en sık geçen, örneklemedeki sözlüklerde yer alan ve birden fazla hecesi bulunan 300 basit, 100 türemiş ve 100 birleşik olmak üzere toplam 500 sözcük oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

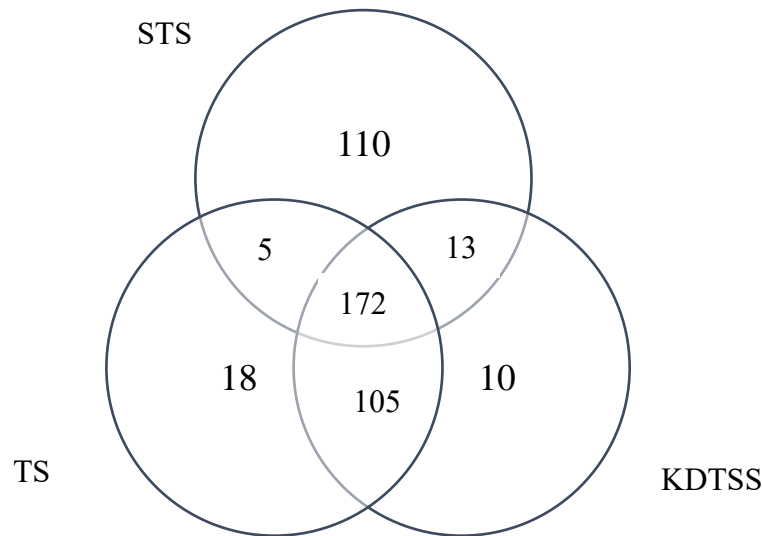
Araştırmanın verileri iki aşamada elde edilmiştir. Birinci aşamada, örneklem olarak belirlenen sözcüklerin vurguları “KDTSS”de ve TS’de belirlenmiştir. İkinci aşamada sözcüklerin sesletimleri STS’den indirilip kaydedilmiş ve kaydedilen ses kayıtları Praat 6.0.12 programıyla temel frekans bakımından analiz edilerek sözcüklerin vurgu yerleri tespit edilmiştir. Her üç sözlükteki sözcüklerin vurguları karşılaştırılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde betimsel istatistikten yararlanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, sözcük türlerine göre elde edilen bulgular frekans, yüzde değerleri ve şemalar hâlinde sunulmaktadır. Ayrıca örnek olması açısından belirli sayıda sözcüğün vurgusu tablolar hâlinde ve temel frekans görüntüsü de şekiller hâlinde verilmektedir.

Yabancı dilde hazırlanan basılı ya da çevrim içi sözlüklerde her bir sözcüğün vurgusu vurgu işaretiyle gösterilirken; basılı ve çevrim içi TDK sözlüklerinde vurgusu son seslemede olmayan sözcüklerin vurguları gösterilmemiştir. Ayrıca bu durum TS’de uyarılar kısmında da açıklanmamıştır. Bu araştırmanın örnekleminde bulunan 500 sözcüğün sesletimi STS’de yer almasına rağmen TS’de bu sözcüklerden vurgusu sonda olmayan 71’inin vurgusu belirtilmiş; diğer sözcüklerin vurgusunun sonda olduğu düşünüldüğünden sözlükte vurguları belirtilmemiştir. Bu sebeple çalışmada, TS’de vurgusu belirtilmeyen 429 sözcükte vurgunun son seslemede olduğunun kabul edildiği değerlendirilmiştir. Ayrıca TS’de sözcüklerin vurguları hecenin sonunda belirtilirken KDTSS’de hecenin başında belirtilmiştir (Ör: TS, *fü* 'ze; KDTSS *'füze*).

Aşağıda basit, türemiş ve birleşik sözcüklerin vurgularına yönelik sözlüklerde tespit edilen verilerin ardından tüm sözlüklerin genel vurgu tutarlılıkları şema hâlinde ortaya konulmuştur.

Grafik 1. Basit Sözcüklerde Sözlüklerin Vurgu Tutarlılıkları

Grafik 1’de görüldüğü üzere, STS ile KDTSS’de 300 basit sözcüğün 185’inde (%61,6) vurgular tutarlıyken; 115 (%38,4) sözcüğün vurgusunda tutarsızlık; STS ile TS’de 177 (%59) sözcüğün vurgularında tutarlılık, 123 (%41) sözcükte tutarsızlık; KDTSS ile TS’de 277 (%92,3) sözcüğün vurgularında tutarlılık; 23 (%7,7) sözcükte ise tutarsızlık tespit edilmiştir. Her üç sözlükteki basit sözcüklerin tutarlılığına bakıldığında ise, 172 (%57,3) sözcüğün vurgularının her üç sözlükte de tutarlı olduğu tespit edilmiştir.

STS’de 110, KDTSS’de 10 ve TS’de ise 18 basit sözcüğün vurgusu diğer iki sözlükle tutarlılık göstermemektedir. Bu sayının diğer sözlüklere göre STS’de çok daha yüksek olmasının sebebi seslendirenlerin vurguyu iki sözlükten farklı seslemde ve birden fazla hecede eşit derecede oluşturmalarından kaynaklanmaktadır.

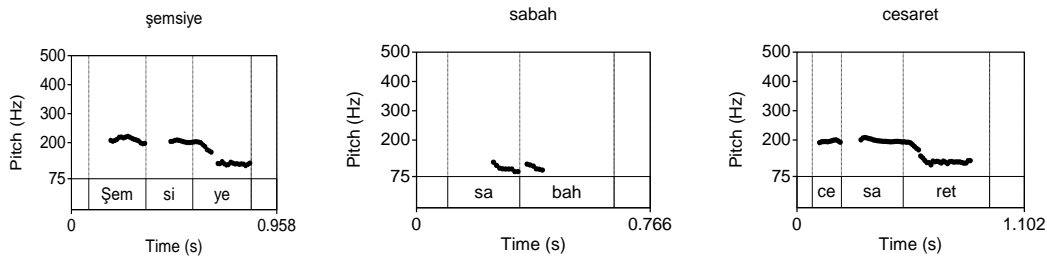
Basit sözcüklerden bazılarının üç sözlükteki vurguları aşağıda Tablo 1’de verilmektedir. Sözcüklerin vurgularını belirgin kılmak amacıyla vurgulu heceler büyük harfle ve kalın olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Basit Sözcüklerden Bazılarının Sözlüklerdeki Vurguları

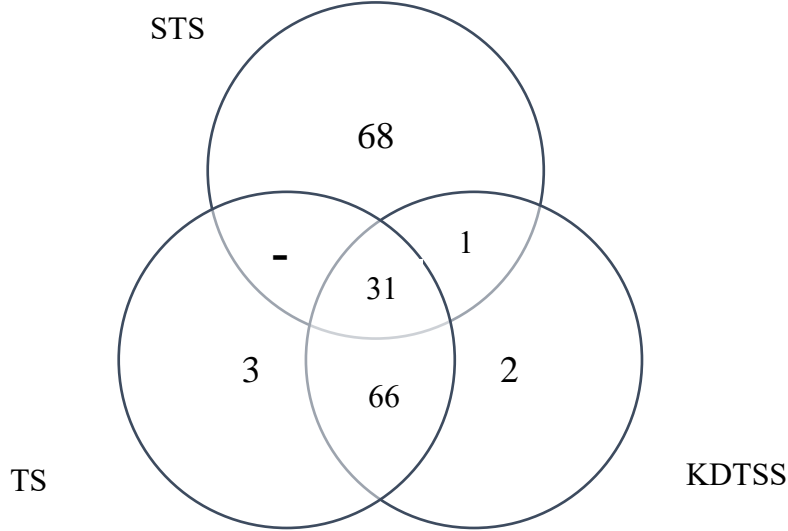
Sözcükler	TS	STS	KDTSS	Sözcükler	TS	STS	KDTSS
anne	anNE	ANNE	ANne	judo	juDO	JUdo	JUdo
araba	araBA	aRaba	araBA	jüri	jüRİ	JÜRİ	JÜRİ
belediye	belediYE	BELEDİYe	belediYE	kasaba	kasaBA	kaSAbA	kaSAbA
boğaz	boĞAZ	BOğaz	boĞAZ	kâğıt	kâĞIT	KÂğıt	KÂğıt
cesaret	cesaRET	CESaret	cesaRET	manzara	manzaRA	MANZara	MANZara
damacana	damacanaNA	damaCAna	damaCAna	menfaat	menfaAT	menFAat	menFAat
fabrikatör	fabrikaTÖR	fabRİkatör	fabrikaTÖR	pankreas	pankreAS	pankreAs	pankreAs
efendi	efenDİ	eFENDi	eFENDi	puan	puAN	PUan	PUan
efsane	efSane	efSane	efsaNE	sabah	saBAH	SABAH	saBAH
ekonomi	ekonoMİ	eKOnomi	ekonoMİ	sağır	saĞIR	SAğır	SAğır
fuar	fuAR	FUar	FUar	sandalye	sanDALye	sanDALye	sandalye
füze	FÜze	FÜze	füZE	şair	şaİR	ŞAİR	ŞAİR
ifade	ifaDE	iFAdE	ifaDE	şemsiye	şemsiYE	ŞEMsiye	şemsiYE
imparator	imparaTOR	imPARator	imparaTOR	tabanca	tabanCA	taBANca	taBANca
inşaat	inşaAT	İNŞAat	inŞAat	züğürt	züĞÜRT	züGÜRT	ZÜğürt

Yukarıda yer alan Tablo 1’de 30 basit sözcüğün üç sözlükteki koyu renkle belirtilen vurguları incelendiğinde TS ile KDTSS arasında *anne*, *damacana*, *efendi*, *efsane*, *fuar*, *füze*, *inşaat*, *judo*, *jüri*, *kasaba*, *kâğıt*, *manzara*, *menfaat*, *pankreas*, *puan*, *sağır*, *sandalye*, *şair*, *tabanca*, *züğürt* sözcüklerinde tutarsızlık olduğu görülmektedir. Ayrıca STS’de *anne*, *belediye*, *cesaret*, *inşaat*, *jüri*, *manzara*, *sabah* gibi sözcüklerin sesletimlerinde vurgunun oluşturulmadığı bu sebeple de temel frekansın seslemlere eşit dağıldığı belirlenmiştir. Aşağıda STS’de yer alan basit sözcüklerden bazılarının temel frekans görüntüsü yer almaktadır.

STS’deki Basit Sözcük Sesletimlerinden Bazılarının Temel Frekans Görüntüleri

Yukarıda *şemsiye*, *sabah* ve *cesaret* sözcüklerinin temel frekans görüntüleri yer almaktadır. Vurgunun *şemsiye* sözcüğünde *şem*; *sabah* sözcüğünde ise *sa* sesleminde oluşturulduğu; *cesaret* sözcüğünün perde görüntüsünde ise *ce* ve *sa* seslemlerinin temel frekanslarının eşit olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Türemiş Sözcüklerde Sözlüklerin Vurgu Tutarlılıkları

Türemiş sözcüklerin vurgu bakımından tutarlılık durumlarının gösterildiği Grafik 2'ye bakıldığında STS ile KDTSS'de 100 türemiş sözcükten 32'sinin (%32) tutarlı, 68'inin (%68) tutarsız; STS ile TS'de 31'inin (%31) tutarlı, 69'unun (%69) tutarsız ve KDTSS ile TS'de ise 97'sinin (%97) tutarlı 3'ünün (%3) tutarsız olduğu görülmektedir. Ayrıca 31 (%31) sözcüğün vurgularının her üç sözlükte de benzer olduğu tespit edilmiştir. STS'de 68 (%68), KDTSS'de 2, TS'de ise 3 türemiş sözcüğün vurguları diğer sözlüklerle tutarlılık göstermemektedir.

Alanyazında yapılan araştırmalarda sözcüklere eklenen yapım eklerinin sözcüğün anlamını değiştirmesi bakımından vurguyu üzerine çektiği ve bu sebeple vurgunun son hecede olduğu ifade edilmektedir. Börekçi (2005) değişmeyen kök veya kökenlere gelen yapım ve/veya çekim eklerinin eklendikleri sözcüğü anlam bakımından diğer türevlerinden, görev bakımından da diğer kullanımlarından ayırıcı nitelikte olduğunu, anlam veya görev sınırını belirleyen ekin sonda bulunduğunu; kök, köken veya gövde belirtilen, sondaki ek de bir tür belirten durumda olduğu için vurgunun genellikle son hecede olduğunu ifade etmekte ancak vurgunun anlam ve görev ayırıcı işlevinden dolayı son hecede olmadığı durumların da oldukça fazla olduğunu; örneğin isim ve sıfatlarda vurgunun son hecede olmasına karşın zarf ve edatlarda vurgunun ilk hecede olduğunu belirtmektedir.

TS'de 100 türemiş sözcüğün tamamının; KDTSS'de ise 97'sinin vurgusu sonda belirtilmiştir. KDTSS'de vurgusu sonda belirtilmeyen sözcüklerden birinin (*vazgeçmek*) vurgusu ilk sesleminde, ikisinin (*dilekçe* ve *fiyakalı*) orta sesleminde olduğu tespit edilmiştir. STS'deki 100 türemiş sözcüğün sesletimi incelendiğinde ise 13'ünün seslemlerinde vurguların eşit, 24'ünün vurgusunun ilk hecede, 35'inin orta hecede, 28'inin ise son hecede oluşturulduğu belirlenmiştir. Bu durum STS sesletimlerinde vurgu bakımından önemli sorunların varlığını göstermektedir.

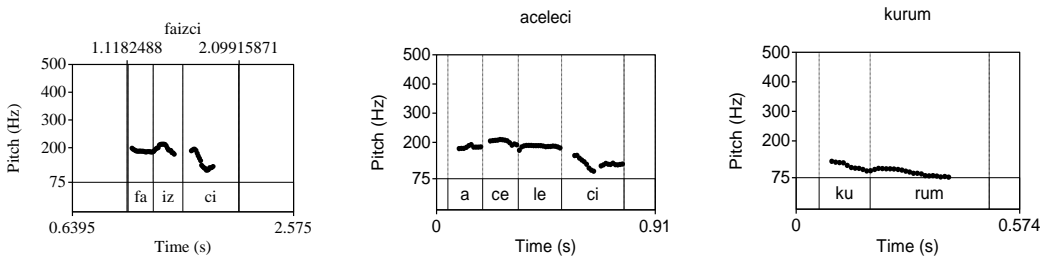
Vurgu tutarsızlığı bulunan türemiş sözcüklerden bazılarının her üç sözlükteki vurguları aşağıda Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Vurgu Tutarsızlığı Bulunan Bazı Türemiş Sözcüklerin Sözlüklerdeki Vurguları

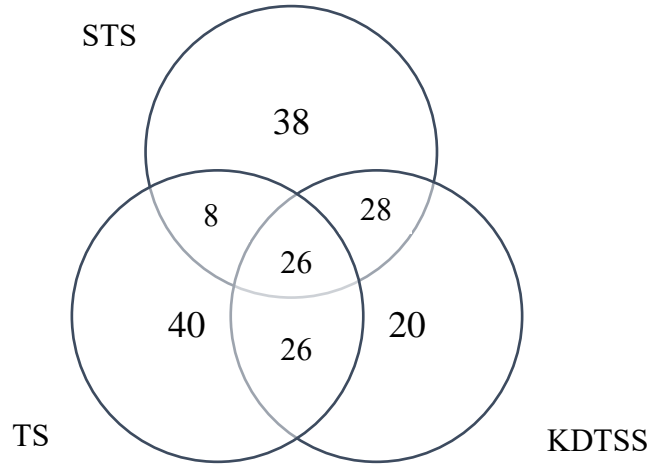
Sözcükler	TS	STS	KDTSS	Sözcükler	TS	STS	KDTSS
abonelik	abone LİK	a B onelik	abone LİK	köylü	köy LÜ	KÖY lü	köy LÜ
aceleci	acele Cİ	a C eleci	acele Cİ	lanetlemek	lanetle MEK	la NET lemek	lanetle MEK
arkadaş	arka DAŞ	ar K Adeş	arka DAŞ	leblebici	leblebi Cİ	leb LE bici	leblebi Cİ
bakanlık	bakan LİK	ba KAN lık	bakan LİK	maharetli	maharet Lİ	MA haretli	maharet Lİ
başarı	baş ARI	ba Ş arı	baş ARI	nezaketsiz	nezaket SİZ	ne ZAK etsiz	nezaket SİZ
değirmen	değ İR MEN	de Ğ İrmen	değ İR MEN	olumlu	olum LU	o LUM lu	olum LU
devamsızlık	devamsız LİK	de VAM sızlık	devamsız LİK	öğrenci	öğren Cİ	ÖĞRE nci	öğren Cİ
eğrilik	eğri LİK	eğ Rİ lik	eğri LİK	patlamak	patla MAK	pat LAM ak	patla MAK
faizci	faiz Cİ	fa Z ci	faiz Cİ	rastlamak	rastla MAK	rast LAM ak	rastla MAK
fiyakalı	fiyaka LI	fi Y Akalı	fi Y Akalı	sayı	sa YI	SA yı	sa YI
hastalık	hasta LİK	has TAL ık	hasta LİK	şahitlik	şahit LİK	şa HİT lik	şahit LİK
hatıra	hat IRA	ha Tİ ra	hat IRA	tehlikeli	tehlike Lİ	tehl İKE li	tehlike Lİ
ilgili	ilgi Lİ	İ lgili	ilgi Lİ	ulaştırma	ulaştır MA	u LAŞ tırma	ulaştır MA
insanlık	insan LİK	İNSAN lık	insan LİK	valilik	vali LİK	va LİLİK	vali LİK
kurum	ku RUM	KU rum	ku RUM	zararlı	zarar LI	za RARLI	zarar LI

Yukarıda yer alan Tablo 2’de türemiş sözcüklerin koyu renkle belirtilen üç sözlükteki vurguları görülmektedir. Bu sözcüklerden bazılarında değinecek olursak TS ve KDTSS arasında vurgu tutarlılığı bulunan sözcüklerin STS sesletimlerinde vurguların farklı seslemlerde oluşturulduğu göze çarpmaktadır. Örneğin *abonelik*, *aceleci*, *arkadaş*, *bakanlık*, *başarı*, *değirmen*, *devamsızlık*, *faizci*, *hastalık* vb. sözcüklerin vurguları TS ve KDTSS’de son seslemlerde belirtilirken STS’deki sesletimlerde vurgu diğer seslemlerde oluşturulmuştur. Kimi sözcüklerde ise TS ile KDTSS arasında tutarsızlıklar görülmektedir. Örneğin *vazgeçmek* sözcüğünün vurgusu TS’de son seslemlerde belirtilirken KDTSS’de ilk seslemlerde belirtilmiştir. Bu farklılıkların ya da tutarsızlıkların STS’de sözcük vurgularının bağlam dışında saptanmasından ve sözcüğün anlamından bağımsız olarak seslendirilmesinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Türemiş Sözcük Sesletimlerinden Bazılarının Temel Frekans Görüntüleri

Türemiş sözcüklerden bazılarının temel frekans görüntüsünün yer aldığı yukarıdaki şekiller incelendiğinde *faizci* sözcüğünde vurgunun “iz”, *aceleci* sözcüğünde “ce” ve *kurum* sözcüğünde ise “ku” seslemlerinde oluşturulduğu görülmektedir.

Grafik 3. Birleşik Sözcüklerdeki Vurgu Tutarlılıkları

Birleşik sözcüklerin vurgu bakımından tutarlılık durumlarının gösterildiği Grafik 3'e bakıldığında STS ile KDTSS'de 100 birleşik sözcükten 54'ünün (%54) tutarlı, 46'sının (%46) tutarsız; STS ile TS'de 34'ünün (%34) tutarlı, 66'sının (%66) tutarsız ve KDTSS ile TS'de ise 52'sinin (%52) tutarlı, 48'inin (%48) tutarsız olduğu görülmektedir. Ayrıca 26 (%26) birleşik sözcüğün vurgularının her üç sözlükte de aynı yerde belirtildiği tespit edilmiştir. STS'de 38 (%38), KDTSS'de 20 (%20), TS'de ise 40 (%40) birleşik sözcüğün vurguları diğer sözlüklerle tutarlılık göstermemektedir.

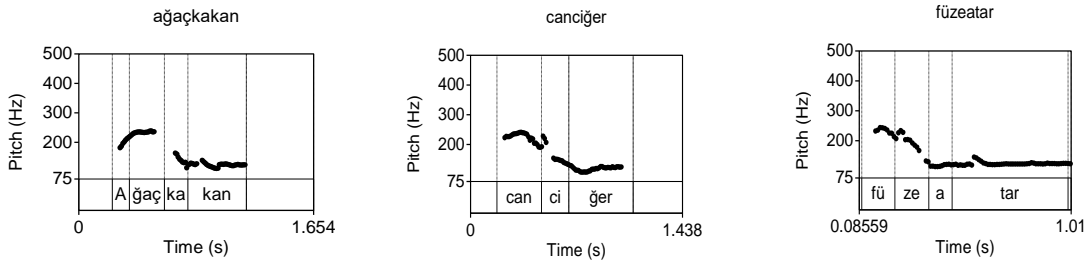
Vurgu tutarsızlığı bulunan birleşik sözcüklerden bazılarının her üç sözlükteki vurguları aşağıda Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Vurgu Tutarsızlığı Bulunan Bazı Birleşik Sözcüklerin Sözlüklerdeki Vurguları

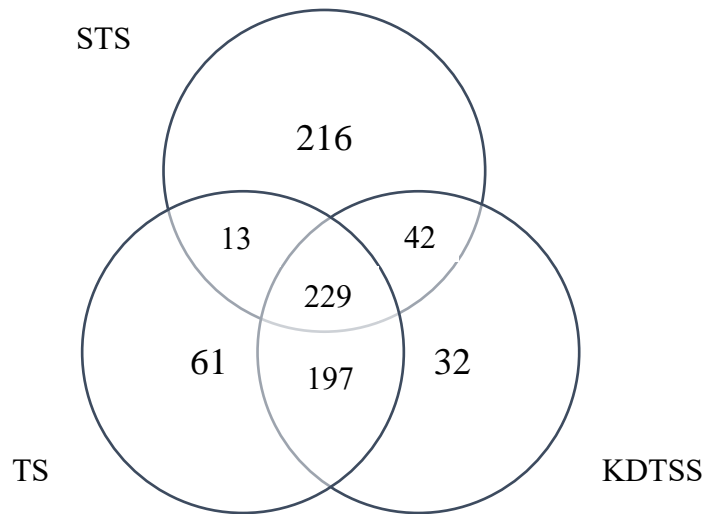
Sözcükler	TS	STS	KDTSS
ağaçkakan	aĞAÇkakan	aĞAÇkakan	ağaçkaKAN
ağustos böceği	ağustos böceĞİ	ağusTOS böceği	ağusTOS böceği
cancığer	CANCığer	CANCığer	canCİğer
civanmert	ciVANmert	ciVANmert	civanMERT
çalı kuşu	çalı kuŞU	çaLI kuşu	çaLI kuşu
çoban yıldızı	çoban yıldızı	çoBAN yıldızı	çoBAN yıldızı
elebaşı	eLEbaşı	elebaŞI	eLEbaşı
elma şekeri	elma şekerİ	elMA şekeri	elMA şekeri
dil bilgisi	dil bilgiSİ	DİL bilgisi	DİL bilgisi
fizyoterapi	FİZyoterapi	fizYoterapi	fizyoteraPİ
füzeatar	füZEatar	FÜzeatar	füzeaTAR
gayri ihtiyari	gayRİ ihtiyari	gayRİ ihtiyari	GAYri ihtiyari
hastane	hastaNE	hasTANE	hastaNE
ibadethane	ibadethaNE	iBADEThane	ibadethaNE
ihbarname	ihbarnaME	ihBARname	ihbarnaME
kara yolu	kara yoLU	KARA YOLU	kaRA yolu
kuşkonmaz	KUŞkonmaz	KUŞkonmaz	kuşkonMAZ
kürek kemiği	kürek kemiĞİ	KÜREK kemiği	küREK kemiği
maceraperest	macerapeREST	maCERaperest	macerapeREST
maden kömürü	maden kömÜRÜ	maden köMÜRü	maDEN kömürü
masa tenisi	masa teniSİ	MASA tenisi	MAsa tenisi
mirasyedi	miRASyedi	miRASyedi	mirasyeDİ
odun kömürü	odun kömÜRÜ	odun köMÜRü	oDUN kömürü
otoyol	oTOyol	oTOyol	otoYOL
öngörü	ÖNgörü	önGÖrü	ÖNgörü
pala bıyık	pala bıYIK	paLA BIYIK	paLA bıyık
radioaktif	RADyoaktif	RADYOaktif	radioakTİF
sivri biber	sivri biBER	sivri biBER	sivRİ biber
vazgeçmek	vazgeçMEK	VAZgeçmek	VAZgeçmek
yurtsever	YURTsever	YURTsever	yurtseVER

Tablo 3’te araştırma kapsamında incelenen birleşik sözcüklerden bazılarının üç sözlükteki vurguları yer almaktadır. Bilindiği üzere birleşik sözcüklerde öbek vurgusu belirgindir ve genellikle ilk sözcüğün yani tamlayan durumundaki ilk sözcüğün son seslemi vurguyu alır. Ancak birleşen sözcüklerin dizimsel ilişkisi ve vurgunun anlam ayırıcı işlevinden dolayı vurgu farklı seslemlerde de bulunabilmektedir. Örneğin *ağaçkakan* ve *civanmert* sözcüklerinin vurguları TS ve STS’de ilk sözcüğün son sesleminde (“ğaç”, “van”), KDTSS’de ise son sesleminde (“kan”, “mert”) belirtilmiştir. *Yurtsever* sözcüğünde TS ve STS’de vurgu ilk sözcük üzerinde (“yurt”) gösterilirken, KDTSS’de ikinci sözcüğün son sesleminde (“ver”) belirtilmiştir. Birleşik sözcükler nedenli göstergelerdir ve farklı sözdizimsel yapılardan oluşur. ‘*Ağaçkakan*’ ve ‘*yurtsever*’ örnekleri nesne-fiil birleşiminin ortaç (sıfat-fiil) biçiminde kalıcı kavram işareti dönüşmesiyle oluşmuştur. Bu tür öbek yapılarda anlam ayırıcı birleşenin vurgulu olması doğaldır. KDTSS’de bir kuş türünü işaretleyen *ağaçkakan* göstereninde ayırıcı anlamın /kak-/ fiiliyle ilgili olduğu değerlendirilerek vurgunun son hecede olduğu ifade edilmiştir. TS ve STS’de ise vurgunun birinci sözcüğün son hecesinde olduğu kuralı belirleyici olmuştur.

Birleşik Sözcük Sesletimlerinden Bazılarının Temel Frekans Görüntüleri

Yukarıda *ağaçkakan*, *cancığer* ve *füzeatar* sözcüklerinin temel frekans görüntüleri yer almaktadır. Görüntüler incelendiğinde STS’de *ağaçkakan* sözcüğünde “ğaç”; *cancığer* sözcüğünde “can” ve *füzeatar* sözcüğünde ise “fü” sesleminin temel frekansın en yüksek olduğu seslem olduğu yani vurguyu üzerinde taşıdığı tespit edilmiştir.

Grafik 4. Sözlüklerin Genel Vurgu Tutarlılıkları

Grafik 4'te görüldüğü üzere STS ile KDTSS'deki 271 (%54,2) sözcüğün vurgusunda tutarlılık; 229 (%45,8) sözcüğün vurgusunda ise tutarsızlık tespit edilmiştir. STS ile TS arasındaki vurgu tutarlılığına bakıldığında, 500 sözcüğün 242'sinde (%48,4) tutarlılık; 258'sinde (%51,6) tutarsızlık görülmektedir. STS'nin TS doğrultusunda hazırlandığı bilindiğinden bu iki sözlük arasında tutarsızlığın yüksek oranda olması, sözlük seslendirmede TS'de belirtilen vurguya uygun sesletim yapılmadığını göstermektedir.

TS ile KDTSS'deki 500 sözcüğün vurguları incelendiğinde ise, 426 (%85,2) sözcükte tutarlılık; 74 (%18,3) sözcükte ise tutarsızlık belirlenmiştir. Sadece iki sözlük arasında tutarlılık gösteren 197 (%39,4) sözcük bulunmaktadır. Ayrıca STS'de 216 (%44), KDTSS'de 32 (%6,4), TS'de 61 (%12,2) sözcüğün vurgularının birbirlerinden farklı yerlerde belirtildiği anlaşılmaktadır. STS'de diğer iki sözlük ile vurgu tutarlılığı göstermeyen sözcük sayının fazla olmasının sebebi, sesletimlerde vurgunun birden fazla heceye eşit derecede düşmesinden ve diğer iki sözlükte belirtilen vurgulardan farklı hecede vurgunun oluşturulmasından kaynaklanmaktadır.

Her üç sözlükteki tutarlılığa bakıldığında ise 229 (%45,8) sözcüğün vurgularının birbiriyle tutarlı olduğu tespit edilmiştir. Her üç sözlük arasında tutarlılık oranının düşük çıkması, STS'deki sözcüklerin yeniden sesletilmesini ve TS ile KDTSS'deki sözcüklerin de vurgularının gözden geçirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sonuç ve Tartışma

TDK Sesli Türkçe Sözlük, Güncel Türkçe Sözlük ve Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü'nün vurgu bakımından tutarlılık durumunun tespit edildiği bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Sözlüklerin genel vurgu tutarlılığı basit sözcükler bakımından değerlendirildiğinde her üç sözlük arasındaki vurgu tutarlılığının %57 olarak tespit edilmesi tutarlılığın düşük olduğunu göstermektedir. STS ile TS arasında %59, KDTSS ile %61; TS ile KDTSS arasında ise %92,3 oranında vurgu tutarlılığının bulunması STS'de basit sözcüklerin sesletimlerinde vurgu bakımından önemli hataların var olduğu bununla birlikte TS ile KDTSS arasında basit sözcüklerde %7,6 oranındaki tutarsızlığın tespit edilmesi de bu iki sözlükteki basit sözcüklerin vurgularının yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Türemiş sözcüklerde ortaya çıkan sonuç basit sözcüklerdekiyle benzer nitelik taşımaktadır. Her üç sözlüğün türemiş sözcükler bakımından vurgu tutarlılığının %31 oranında tespit edilmesi, tutarlılığın çok düşük olduğunu göstermektedir. STS'nin diğer iki sözlük ile tutarlılığının düşük tespit edilmesi, bununla birlikte TS ile KDTSS arasındaki tutarlılığın %97 olması, STS'deki türemiş sözcük sesletimlerinde vurgu bakımından önemli derecede hataların olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Birleşik sözcüklerdeki durum, basit ve türemiş sözcüklerde ortaya çıkan sonuçtan belirli oranda farklılık göstermektedir. Her üç sözlüğün birleşik sözcükler bakımından vurgu tutarlılığının %26 oranında olması, her üç sözlüğün birleşik sözcükler bakımından vurgu tutarlılığının çok düşük olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Birleşik sözcüklerdeki vurgu

tutarlılık durumunun STS ile KDTSS arasında %54, STS ile TS arasında %34 ve TS ile KDTSS arasında %52 oranında tespit edilmesi her üç sözlükte de önemli sorunların varlığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak araştırmada, her üç sözlük arasındaki vurgu tutarlılık oranının %45,8 olarak tespit edilmesi sözlüklerde vurgu bakımından önemli sorunların varlığını ortaya koymaktadır. TS ile KDTSS arasında tutarlılık oranının STS'nin diğer iki sözlükle tutarlılık oranına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Demir'in (2009) "Türkçe Sözlüklerde Vurgu" başlıklı araştırmasında kelimelerdeki vurgulu hecelerin sözlükler arasında tutarsız olduğu, STS'nin Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için model bir çalışma olduğu ve bu sözlüğün fonetik çalışmalara ileride kaynaklık edeceği ifade edilmiştir. Bu araştırmada sözlüklerin vurgu bakımından tutarlılıklarının sayısal verilerle desteklenmesi ve STS'deki sözcük sesletimlerinin temel frekans bakımından incelenerek çalışmaya dâhil edilmesiyle elde edilen sonuçlar, bu çalışmanın sonuçlarıyla benzer nitelik taşımaktadır.

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde sözcük vurgusunun sözcük türlerine ve sözcüklerin bağlam içinde üstlendikleri göreve göre değiştiği bir başka deyişle vurgunun tür ve/veya görev değiştirdiği bilinmektedir. Ancak sözlüklerde vurgulu sesletimlerin belirlenmesinde sözcüğün bağlam dışında sesletilmesinden kaynaklanan yanılığın karmaşaya yol açtığı gözlemlenmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması için sözcük vurgularının sözdizimsel bağlamlarında belirlenmesi ve farklı vurguların sözcüklere farklı anlam ve görev yüklediği, farklı bir türe aktardığı dikkate alınmalıdır.

Öneriler

Araştırmanın sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

1. Alan yazında hazırlanan dil bilgisi kitaplarında, makalelerde ve sözlüklerde vurgu bakımından yaşanan karmaşanın ortadan kaldırılabilmesi için alan uzmanları tarafından ortak kararlar doğrultusunda sözcüklerin vurgu yerlerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi sağlanabilir.
2. Basılı veya çevrim içi hazırlanan Türkçe sözlüklerde, dil bilgisi kitaplarında vurgu işaretinin kimi zaman seslemin başına kimi zamanda sonuna konması bu kaynaklara başvuranların çelişkiye düşmesine sebep olduğundan bu işaretlerin konulmasında tekdüzeliğin sağlanması için çalışmalar yapılabilir.
3. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda TDK Sesli Türkçe Sözlük'teki sözcük sesletimlerinin tamamının vurgu bakımından gözden geçirilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Ayrıca alan uzmanlarının ortak belirlemeleri doğrultusunda yapılan sözlük sesletimlerinin vurgu bakımından doğruluğu konusunda ses çözümleme yazılımlarından yararlanılabilir. Bu sayede Türkçeyi ana dili ve yabancı dil olarak öğrenenlerin sözcüklerin telaffuzunu sözlüklerden doğru olarak öğrenebilmeleri sağlanmış olacaktır.
4. Bu araştırmada TS'de her sözcüğün vurgusunun gösterilmediği tespit edilmiştir. TS'de tüm sözcüklerin vurgu yerlerinin belirtilmesinin sözlük kullanıcılarının çelişkiye düşmesinin önüne geçeceği düşünülmektedir.

5. Türkçenin ilk söyleyiş sözlüğü olma özelliğine sahip KDTSS'nin sözcük vurgusu bakımından gözden geçirilmesinin ve hatalı gösterilen vurguların belirlenerek düzeltilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir.

6. Vurgu çalışmalarında Ölçünlü Türkiye Türkçesinde sözcük vurgusunun sözcük türlerine ve sözcüklerin bağlam içinde üstlendikleri göreve göre değiştiği bir başka deyişle vurgunun tür ve/veya görev değiştirdiği dikkate alınmalı, bağlam içindeki vurgular belirlenmelidir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Engin Yayınları, Ankara.
- Boersma, P. & Weenink, D. (2011). "Praat: Doing phonetics by computer. [Computer Software] Amsterdam: Department of Language and Literature, University of Amsterdam.," <http://www.praat.org/>
- Börekçi, M. (2005). Türkçede vurgu-tonlama-ölçü-anlam ilişkisi. *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 187-207.
- Demir, İ. (2009). Türkçe sözlüklerde vurgu. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4 Summer 2009*.
- Demircan, Ö. (2013). *Türkçenin Ses Dizimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ergenç, İ. (2002). *Spoken language and dictionary of Turkish articulation*. Multilingual.
- Jones, D. (2011). *Cambridge English pronouncing dictionary*. Cambridge University Press.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*, Ankara: Nobel.
- Ölker, G. (2011). *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü (1945- 1950 Arası)*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK
- Üçok, N. (2007). *Genel fonetik:(Ana çizgileri)*. Multilingual.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. İstanbul: Multilingual.

Ekler

Ek 1. Basit Sözcüklerin Listesi

acı	defter	hanım	istasyon	madde	nefret	paraşüt	şapka	volkan
ada	dekorasyon	hareket	itibar	maden	nehir	parmak	şefkat	voleybol
adam	demet	hariç	izah	mahalle	netice	pasta	şehir	yaka
ahlâk	demir	hasta	jandarma	mahkeme	nokta	patlıcan	şeker	yarış
aile	devlet	hava	japon	mahsus	naçizane	pehlivan	şemsiye	yasa
anne	dikkat	hayal	jeton	makam	nüsha	perde	şimşek	yaya
araba	dudak	hayat	jimnastik	makine	numara	performans	şöhret	yeni
arka	ekonomi	heyecan	judo	maksat	objektif	peynir	tabanca	yılan
arzu	eczane	hikâye	jüri	mana	ocak	profesör	tahammül	yıldız
asker	efendi	hizmet	kabul	manzara	oda	puan	tahlil	yoğun
baba	efsane	hoca	kadın	mecburiyet	odun	rağbet	takdir	yorgan
bacak	ekonomi	husus	kahve	medeniyet	okyanus	rahat	telefon	yufka
bahçe	elektrik	hürriyet	kalabalık	meclis	olimpiyat	randevu	ucuz	yuva
bayrak	fabrika	hüzün	kale	memleket	opera	resepsiyon	ufak	yürek
belediye	fakir	ıslık	kalem	memur	orijinal	resim	ulus	yüzük
beyaz	fakülte	ıspanak	kanun	menfaat	orkide	roman	unsur	zaman
bina	fasulye	ısrar	kasaba	merkez	orman	rüzgar	unvan	zarar
boğaz	fayda	icap	kaza	mesele	otomobil	sabah	usul	zayıf
bütçe	fazla	idare	kâğıt	meydan	öbek	sadaka	uydu	zehir
bürokrasi	federasyon	iddia	kelime	meyve	ödev	sağır	uzay	zengin
cadde	felaket	ifade	konferans	meşhur	öğle	salatalık	uzun	zeytin
cahil	felsefe	ihtimal	kültür	millet	öfke	salyangoz	ücret	zimba
cami	fevkalade	ihiyar	laboratuvar	muamele	ömür	sandalye	ümit	zihin
ceket	fırın	ihiyaç	lacivert	mücadele	önder	sebeb	üslup	zirve
cenaze	fırtına	iki	lamba	müdafa	örnek	sempozyum	ütopya	ziyan
cesaret	filozof	ilân	lastik	mümkün	öykü	serçe	ütü	zulüm
cihan	fırma	ilave	leke	nadir	padişah	sohbet	üvey	züğürt
cüzdandan	fotoğraf	ilim	levha	namus	paket	spor	üzüm	zürafa
demokrasi	fuvar	imparator	lezzet	naklen	palavra	süveter	vakıf	
daire	füze	imtihan	lider	nakliye	palyaço	şahıs	vazife	
dakika	haber	insan	limon	nakliyat	pankreas	şair	vefa	
damacana	hadise	inşaat	lisan	nasihat	pantolon	şaka	vicdan	
damlâ	hafta	isim	lokanta	nazik	papağan	şalter	vilayet	
dede	hakikat	iskele	lüzum	nağme	para	şampiyon	vitamin	

Ek 2. Türemiş Sözcüklerin Listesi

anlatmak	fiyakalı	lanetlemek	patlamak	tarafat	vatandaş
abartı	hastalık	leblebici	rahatlık	tehlikeli	vergi
abonelik	hatıra	lokantacı	rastlamak	toplamak	vermek
aceleci	hükümet	maharetli	renkli	toplantı	yabancı
acımak	hükümdar	müdürlük	ruhsal	ulaştırma	yalvarmak
anlaşmak	ilerlemek	nankörlük	saklamak	ummak	yapmak
arkadaş	ilgili	nezaketsiz	satış	uçak	yapı
bakanlık	ilçe	niteliksiz	sayı	uçurum	yaratmak
bakış	insanlık	okumak	sevgi	uğraşmak	yazı
başarı	istek	oluş	sevinc	ücretli	yolcu
bilgi	işletme	oynamak	sevmek	üçüncü	zararlı
devamsızlık	işçi	öğrenci	seçim	ümitlenme	zayıflamak
dilekçe	karanlık	öğretim	şahitlik	ürpermek	zehirlenmek
eğrilik	konuşma	ölçü	şakalaşmak	üstün	zenginlik
değirmen	korcu	ölüm	şefkatsiz	üzüntü	zorluk
faizci	kurum	örümcek	şiddetli	valilik	
fedakârlık	köylü	pahalı	tanımak	varlık	

Ek 3. Birleşik Sözcüklerin Listesi

açgözlü	Çanakkale	gecekondu	lekelihumma	öngörü
açıkgöz	çelik çomak	halk oylaması	leşkargası	özgeçmiş
ağaçkakan	çoban yıldızı	hamamböceği	limonküfü	özveri
ağustos böceği	dalkavuk	hammeli	Lüleburgaz	palabıyık
akciğer	damla sakızı	hastane	maceraperest	pazartesi
alçak gönüllü	darphane	ısıölçer	maden kömürü	peribacası
alışveriş	dedikodu	ibadethane	mantık dışı	peygamberdevesi
ameliyathane	dilbilgisi	içekapanık	masa tenisi	portmanto
anadolu	ekmekayvası	içgüdü	mirasyedi	radioaktif
ana fikir	elebaşı	ihbarname	muayenehane	rüzgargülü
başhemşire	elmacikkemiği	ikiyüzlü	narçiçeği	serçeparmak
beyfendi	elmaşekeri	ilkbahar	nezarethane	sivribiber
bilgisayar	eşanlımlı	kabadayı	nüfus kağıdı	şahdamarı
canciger	feneralayı	kahvehane	odabaşı	şekerkamışı
cankurtaran	findıkkurdu	kahverengi	odunkömürü	tahtakurusu
civanmert	fizyoterapi	kapalıçarşı	orduevi	toplardamar
cumhurbaşkanı	füzeatar	karayolu	ortaokul	uzakdoğu
cumartesi	galatimeshur	kuşkonmaz	ortaöğretim	vazgeçmek
çalakalem	gayri ihtiyari	külhanbeyi	otoyol	yılbaşı
çalı kuşu	gökkuşuğu	küreklemiği	oyunbozan	yurtsever